

Людмила Нізова (Київ)

СТВОРЕННЯ ЦЕНТРОСПІЛКИ – ВИРІШАЛЬНИЙ НАСТУП РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ НА ДРІБНОГО ВЛАСНИКА

Створення органу кооперування населення країни на I з'їзді Центроспілки 7 червня 1920 р. було заздалегідь запланованим кроком більшовиків. Це мало привести до остаточної перемоги над дрібною власністю, яка після завершення громадянської війни складала найголовнішу небезпеку радянській владі. З'їзд повинен був перешкодити «здійсненню диктатури селянства через кооперацію над диктатурою пролетаріату». Радянська і сучасна українська історіографія не висвітлюють цю важливу подію, яка визначила умови та етапи підпорядкування дрібного власника.

На IX з'їзді РКП(б) (29 березня – 4 квітня 1920 р.) більшовики в кооперативному питанні заклали політичну програму «перелому» населення через поголовне кооперування його в радянську систему господарства за допомогою Центроспілки. З більшовицької точки зору, ця програма через кооперативну систему повинна була підпорядкувати владі все населення країни і змінити його соціальний стан. Такий захід складав першочергову передумову для перспектив тотальної радянської розбудови. Його ідеологічна спрямованість була вироблена на цьому ж з'їзді – як нова стратегія радянського економічного будівництва на всі роки її існування з головними складовими – найманою працею у зв'язці з господарським управлінням (з «розверсткою»).

У радянській стратегії народногосподарського будівництва з'єднувалося розверстування державних завдань і дрібнотоварна система приватногосподарських відносин у сільському господарстві й кустарно-ремісничій промисловості. Таким чином, планування економіки з державним розверстуванням усього виробництва в країні, у першу чергу сільського та кустарно-ремісничого, як дрібнотоварного створювалося вже у 1920 р.¹ Відтоді більшовики почали будувати складну господарську політику підпорядкування дрібного капіталу радянській владі, за твердженням В.Леніна – ще «на добровільних засадах». «У нинішній перехідний час до встановлення соціалістичних форм життя об'єднання всього населення в споживчу кооперацію й об'єднання на селі дрібних виробників у різні організації сільськогосподарської кооперації є одним із найважливіших кроків у справі організації народного господарства на соціалістичних началах. Щодо кооперації з'їзд вважає за необхідне вжиття дальших заходів, які розвивали б кооперацію в соціалістичному напрямі та привели б до цілковитого її одержавлення і злиття з економічними радянськими органами»².

1920 рік розпочинався з втіленням нової стратегічної програми більшовицької партії, з прагнення державної влади вести активну боротьбу на господарському фронті вже у післявоєнних умовах. Початок її було проголошено на IX з'їзді партії, на якому були проголошені нові плани й устремління більшовиків. У вітальній промові з'їзду Ленін одразу визначив

завдання партії для радянського економічного будівництва, як напрямку для всіх країн, які будуватимуть соціалістичний устрій: «Відбувається з'їзд господарського будівництва після перемоги в громадянській війні, і недалекий час, коли ми будемо йти рука в руку з німецьким Радянським урядом»³.

Наступним етапом революційної боротьби Ленін назвав викорінення дрібної власності, яка втілювала негативні риси для соціалістичної моделі будівництва, як така що «роз'єднує робітників» у товарному виробництві⁴. З цього Леніном було висунуто серйозний політичний аргумент – дрібна власність з усіх боків шкодить пролетаріату та його завоюванням. Її присутність у сільському господарстві й кустарно-ремісничій промисловості створювала загрозу радянській владі всередині країни, особливо в часи, коли реально існувала небезпека зовнішньої загрози від провідних капіталістичних країн, які «ніколи не припинять війни з узурпаторами, розбійниками, загарбниками влади, ворогами демократії, більшовиками...»⁵.

Ленін підкреслив, що в умовах постійної воєнної загрози з боку європейських держав будуватимуться всі наступні плани країни Рад. Відповідно до цього, в умовах очікування можливої агресії вироблялися засади і внутрішньої політики, аби навіть в умовах непевної міжнародної обстановки партія могла втілювати плани мирного будівництва нового, радянського господарства. Ленін закликав до нових акцентів перебудови, які були спрямовані на економічний розвиток і вироблення нових підходів до організації трудящих у державі: «...партія більшовиків перейшла до нової тактики: замість використання знаряддя дисципліни в країні способом капіталу, вона для розв'язання всіх завдань за відсутності першого перейшла на використання армії для розв'язання основних та чергових завдань»⁶. Далі Ленін пояснив: «Ми повинні створити дисципліну іншу, інше джерело дисципліни й об'єднання. Те, що є примусом, викликає обурення та крики, й шум, і зойки буржуазної демократії, яка носить із словами «свобода» та «рівність», не розуміючи, що свобода для капіталу є злочин проти трудящих. Ми трудову повинність й об'єднання трудящих здійснюємо, ніскільки не боячись примусу, оскільки ніде революція не проводилася без примусу і пролетаріат має право здійснити примус, щоб за всяку ціну вдержати своє»⁷.

Ленін практично вказав на перспективу та форму дальших взаємовідносин революційного керівництва з населенням країни а саме – через дисципліну й примус: «...ми перейшли до тих завдань мирного господарського будівництва, розв'язання яких становить головну функцію нашого з'їзду»⁸. Силкові рішення IX з'їзду РКП(б) стали в справі побудови соціалізму головною стратегією господарського розвитку країни. Вони визначили політику партії аж до 1930-х років. На практиці, генеральна лінія була втілена лише після непу, коли Сталін особливо жорстким способом провів у життя пропозиції Леніна, які він проголосив на з'їзді: «... до мирних завдань господарського будівництва докласти залізну дисципліну, залізний лад... Потрібно пристосувати нашу

перемогу до нових умов. З другого боку, треба розуміти, що цей перехід вимагає багатьох жертв, яких і без того багато зазнала країна»⁹.

Для забезпечення господарського розвитку вперше на партійному форумі була проведена велика нарада, присвячена, зокрема, кооперативному питанню. Програму кооперування населення, котра з 1918 р. безнадійно стояла перед партією як спосіб перетворення суспільства, було винесено на відкрите обговорення з'їзду, як першочергову. Її було представлено делегатам як єдину необхідну для реорганізації лінії КП(б) по відношенню до представників дрібного капіталу. Більшовики вбачали найбільшу загрозу радянській владі з боку добре організованої старої кооперації, яка очолювала дрібних товаровиробників. Вони хотіли перешкодити її згуртованій боротьбі як в середині країни, так і в союзі з зовнішніми ворогами. Такі побоювання були небезпідставними і підтвердилися вже під час польської воєнної кампанії 1920 р., коли стара кооперація в Україні виступила разом з інтервентами, а після невдачі була змушена емігрувати на польські території.

На з'їзді в березні 1920 р. Ленін для боротьби зі старою кооперацією розробляв стратегію кооперативного об'єднання. Він хотів знайти спосіб прихованого підходу до перетворення дрібного капіталу. Такі завуальовані дії, як вважав Ленін, можна було провести з основною масою дрібних власників, якби вдалося вивести останніх з-під впливу керівників старої кооперації. Адже це був, по суті, апарат управління країною на рівні всього дрібного виробника, який спромігся у період воєнного лихоліття залишитись в державі і працювати, примножуючи свої сили і нагромадження.

Тактика, з якою Ленін підійшов до цієї важливої складової, була, як світ, старою – «поділяй і владарюй». Задля керівництва роботою усієї кооперації для реорганізації і управлінської централізації повноважень обирався один з її органів, який найбільше міг допомогти радам, таких собі споживчий різновид. Цей факт був визначальним у підході до такого важливого питання у перетворенні. Центроспілка як головна частина споживчої кооперації стала об'єднуючим кооперативним центром ще з 1919 р. Її організаційну і дійову силу Ленін хотів підкреслити в резолюції IX з'їзду РКП(б).

Для поставленої мети – рішучої боротьби радянської влади з більшою частиною старих кооператорів – Ленін в той же час організував на партійному з'їзді агітацію більшовиків за використання «спеців», тобто «старих кадрів», які згодилися на співробітництво з державою. Ленін запропонував ввести тактику, за якою партія повинна була ставитися до старих спеціалістів, у тому числі й з кооперації, адекватно до їх прагнення щодо взаємовідносин з радянською владою: «Коли класи змінювали один одного, то вони міняли ставлення. Буржуазія змінила феодалізм, вона змішувала державу з управлінням? Ні, вони такими дурнями не були, вони говорили, що для того, щоб управляти, для цього ми візьмемо феодалів та переробимо їх. Вони так і зробили. Що ж це була помилка? Ні, товариші, вміння управляти з неба не падає й святим духом не

приходить, та від того, що даний клас є передовим класом, він не робиться зразу здатним до управління. І нині у нас також завдання – вміти взяти, підпорядкувати, використати його знання, підготовку, скористатися всім цим для перемоги класу. Буржуа рекретували, набрали адміністраторів із свого класу і почати вчитися, використовуючи адміністраторів із попереднього класу, пускаючи для цього в хід увесь державний апарат, секвеструючи феодальні установи, пускаючи у школу тих, хто багатий, і таким чином через довгі роки й десятиріччя вони підготували адміністраторів із свого класу, але для управління, для державного устрою ми повинні мати людей, які володіють технікою управління, котрі мають державний та господарський досвід, а таких людей нам взяти нізвідки, як тільки з попереднього класу. [...] Це основне питання слід поставити випукло, треба поставити в основі завдання господарського будівництва»¹⁰.

Таким чином, Ленін пропонував своїм одно партійцям, аби створити когорту радянських управлінців, знайти спосіб тимчасово використати спеціалістів з числа буржуазних кооператорів для розбудови народного господарства. Кооперація як галузь народного господарства мала достатній потенціал необхідних кадрів, і Ленін переконував партію їх цілковито використати. Тому програму кооперації на з'їзді розглядали в різних площинах: як політичний механізм підпорядкування населення, і як спосіб управління народним господарством.

Характерно, що при виробленні стратегії партії щодо кооперації думки учасників з'їзду розділилися. Більшістю, не зважаючи на переконання Леніна використати старих кооператорів як «спеців», було вироблене рішення – пряме одержавлення дрібної власності через кооперування всього населення країни.

На з'їзді також йшла боротьба між делегатами щодо термінів одержавлення кооперації, – одразу, як пропонував Милютін, або поступово, як пропонував Крестинський. Милютін наполягав на відкритості одержавлення «без викрутасів». Ленін, щоб реалізувати стратегічні плани в кооперації, приєднався до меншості. Зрештою, перемогла точка зору Крестинського, підтримана Цюрупною й Леніним.

Таким чином, в позиції більшовиків на з'їзді визначилася єдина тактика боротьби із «старими кооператорами», але з використанням «спеців» при поступовому входженні комуністів до системи кооперації та виведенні з неї «старих кооператорів», які не підкорилися, і залишилися на ворожих радянській владі позиціях. Ленін підкреслив: «Суть справи – підготовка. Якщо цю комуністичну роботу підготовлено (в кооперації – *Авт.*) й створено ті органи, які зможуть взяти та вести її (до радянського будівництва – *Авт.*)»¹¹, тоді, продовжував він: «...в першу чергу треба збільшити кількість комуністів, посилити комуністичну пропаганду та агітацію, треба створити базис. ...якщо на місцях є комуністи, то вони знають, що робити. Друге – треба підготувати орган»¹². Вся підготовка радянської влади, щоб перемогти старих кооператорів

будувалася на створенні об'єднавчого органу – Центроспільки, який очолить процес перетворення, об'єднання всієї кооперації. Це було самим непростим завданням, аби створити за допомогою згоди старих кооператорів такий орган, який і знищить їх, або змусить працювати на розбудову радянської влади. Тому Ленін далекоглядно розумів, що за резолюцією Милютіна з відкритими завданнями одержавлення кооперації більшовикам не підготувати такий діючий «орган» по об'єднанню в нього всього населення країни. Члени партії недооцінювали складність одержавлення дрібних власників. Старі кооператори мали свій план дій в умовах протидії радянської влади. Ленін усвідомлював, що старі кооператори не підтримують відкрите одержавлення. Як висловився Чучин, «...куркульську форму кооперативних організацій, які відстоюють незалежне від радянської влади становище, оскільки сподіваються все ж встановити диктатуру селянства, об'єднаного в кооперації, над радянською диктатурою. Вони навіть мають підтримку у такому питанні у переконаннях прихильників кооперації, подібно до Чаянова»¹³. Більшовики спрощено оцінювали стару кооперацію, яку намагалися підпорядкувати: «Що таке сучасна кооперація? На місцях, якщо розглядати з точки зору складу працівників, це в кращому разі зібрання всіх тих покидьків соціалізму, які там містяться, а у гіршому разі – це куркульські торговці, куркульські глитаї й т. д.

Чому не можна одержавити кооперацію? [...] саме тому, що це куркульська організація, з кооперацією мирно справа стояти не буде. Чому кооператори й натхненники кооперації відстоюють так автономію? Тому що вони бажають через кооперацію встановити диктатуру селянства над диктатурою пролетаріату, вони хочуть куркульську диктатуру селянства, об'єднаного в кооперації, поставити над диктатурою радянської влади. Ось так ставлять питання в політичній площині переконані прихильники кооперації подібно до Чаянова. А ми як комуністи повинні націоналізувати у них виробничі підприємства; словом, треба робити з ними так, як ми зробили в свій час із промисловістю. Хіба приклад спеців не доводить, що це так? Спочатку вся інтелігенція була проти нас, але ми взяли за зябри капіталістів, націоналізували промисловість, і всі інженери та цілий ряд інших спеців поступово почали звикати до радянської роботи й тепер у нас є багато спеців, які не за страх, а за совість проводять під нашим керівництвом радянську роботу. Теж буде робити і кооперація. В нинішній момент історична ситуація така, що саме тепер ми повинні це зробити, а не коли-небудь після, тому що головного воєнного ворога повалено»¹⁴. Але Ленін розумів, що боротьба із старою кооперацією загрожує навіть новою громадянською війною, яка не була потрібна в невеликий мирний проміжок часу, щоб накінець розпочати господарські справи.

Ленін наполягав на мирному, поступовому продовженні перебудови кооперативної системи: «Було зроблено ряд кроків для цього, аж до зміни складу кооперації. Кооперація, яка охоплювала верхівки населення, мала бути змінена в своєму складі. Ледве не з перших декретів радянської влади щодо

кооперації було намічено практичні кроки, щоб включити все населення у рамки кооперації та тим самим розбити її буржуазний характер»¹⁵. З ленінської подачі проблеми «з'їзд ухвалює закликати товаришів до енергійної діяльності у галузі кооперації й спрямування її по шляху соціалістичного будівництва господарського життя, рішуче борючись з усякого роду буржуазними та дрібнобуржуазними прагненнями у кооперативному середовищі!»¹⁶.

У своїй резолюції IX з'їзд РКП(б) записав політичну програму «перелому» населення всієї країни через його «поголовне кооперування», використовуючи для цього спеціально створений орган – Центроспілку.

Стратегія радянського господарського будівництва на з'їзді, як висловився Милютін, була «з плутаниною». Її спеціально створювали для представників дрібнобуржуазного класу, вуалюючи кінцеву мету одержавлення дрібної власності від її носіїв, яку Ленін помилково сподівався перетворити «на добровільних засадах» за допомогою «поголовного кооперування». Тому більшовики надали резолюції з кооперації необхідної ідеологічної направленості, визначили напрямки її розвитку. Не розуміючи глибоко проблему соціально-економічного перетворення країни, Милютін такий підхід визнав суперечливим: «Нащо ця плутанина й суперечливість, проти якої не могли ні слова заперечити ні Крестинський, ні Ленін»¹⁷. Тому в комісії з кооперативного будівництва він наполягав на прийнятті свого варіанту «резолюції більшості». Милютін був готовий замінити одержавлення «злиттям з економічними органами», бо вважав, що «по суті це буде те ж саме». Але розглядаючи відкритий процес одержавлення кооперації в країні через «волвиконкоми», вони вбачали в цьому нову громадянську війну зі своїм народом, якої більшовики не могли допустити в період розрухи в країні. Тому, відповідаючи Милютіну, Ленін зазначав, «що ми своїм одержавленням не витримуємо сутності справи»¹⁸, яка, на наш погляд полягала спочатку у використанні кооперації, потім її максимального насичення радянськими формами виробництва з допомогою введення в управління більшовиків, а тільки потім боротьбу з кооперацією, яка категорично відмовляється від нових радянських форм, і стає на бік контрреволюції.

Складність процесу перетворення дрібного власника, втягування його у радянські форми господарського будівництва дали ознаки і закінчилися, не дивлячись на перестороги, глибокою поразкою влади в 1920 р. Тому, передбачаючи складну боротьбу, Ленін не відкривав усі плани щодо одержавлення і залишив їх вирішення на потім. Ця ситуація повторилася у більш жорсткому «великому переломі» Сталіна в 1930-х рр.

Нам нашу думку, можна констатувати, що тоді було сплачено надто велику ціну за спосіб знайти порозуміння у підходах радянської влади до успішного здійснення «поголовного кооперування» населення країни в 1920 р. й таким чином направити його на «соціалістичний шлях господарювання».

В 1920 р. вперше створювався радянський механізм для здійснення індустріалізації держави. На всі роки існування радянської влади визначалася система господарського керівництва з головними складовими: всенародна наймана праця в поєднанні з тотальним державним управлінням та «розверсткою». В складному сплетенні з'єднувалися радянська влада і дрібнотоварна система приватногосподарських відносин, де у своїй переважній більшості старі кооператори протистояли першій їй боролися за збереження саме дрібної власності. Цю перешкоду Ленін сподівався подолати за допомогою «плутанини» в організаційному періоді, щоб з її допомогою створити орган (Центроспілку), у якому буде закладено механізм, котрий поступово переробить, і самих старих кооператорів. Більшовики в період організації Центроспілки погодилися навіть на існування приватногосподарської форми власності. Ще у декреті 20 березня 1921 р. Ленін закликав усіх кооперуватися в єдину споживчу комуна¹⁹. Вона не влаштувала стару кооперацію, котра сподівалася на подолання комунних об'єднань, які від них вимагали ради в 1918–1919 рр. Проте врешті згода навесні 1920 р. старих кооператорів на кооперування населення, при умові існування приватногосподарських форм нарешті змогла дати позитивний ефект. Він був надзвичайно важливим для більшовиків.

Ленін, по суті, не був згоден на існування приватногосподарських кооперативів у системі Центроспілки і передбачав їх поступове одержавлення, але пішов на таку форму співпраці, аби створити з представників старої кооперації такий орган, який би об'єднав усі кооперативи, а через них і все населення. Виходячи із взаємної згоди двох сторін, Центроспілка мала складатися з представників старої кооперації й управлінців від радянської влади, які відали дрібним товаровиробництвом (працівників кооперативів, продкомів, губкомів тощо). В березні – квітні 1920 р. IX з'їзд РКП(б) дав пряму директиву про створення такого органу.

Для забезпечення успішного проведення заходів, спрямованих на підготовку відповідного ґрунту задля створення такого об'єднавчого органу, партія більшовиків розставила своїх уповноважених на визначальні пости. В.Ногіна 7 січня 1920 р. було обрано головою Всеросійського органу робітничої кооперації²⁰. IX з'їзд партії обрав його кандидатом у члени ЦК і головою Ревізійної комісії Центрального комітету партії²¹. О.Лежава очолив споживчу кооперацію²².

Декретом від 27 січня 1920 р. радянський уряд організував при Наркомпроді спеціальний Комітет по кооперативах для проведення «поголовного кооперування» населення в країні. У нього було включено відповідальних членів партії: Крестинського, Шмідта, Лежаву, Ногіна, Аванесова, Брюханова, Середу, Розовського²³. Кооперативні були спеціально створеною організацією, на яку покладалося виконання як організації радянської Центроспілки, так і «поголовного кооперування» населення країни.

I (об'єднавчий) з'їзд Центроспілки відкрився в Москві 7 червня 1920 р. Партією більшовиків було зроблено вирішальний наступ радянської влади на

дрібний капітал. Створення об'єднаного органу було серйозним кроком до перемоги більшовиків над дрібною власністю в країні. Скликанню I з'їзду Центроспілки передувала представницька нарада, яка дала згоду на його проведення. Цю важливу, підготовчу до об'єднання нараду було проведено з 3 квітня по 7 червня 1920 р. Скликаючи до діалогу представників старих кооператорів і радянських управлінців, вона була унікальною за своєю об'єднуючою природою, першою асамблеєю протиборчих сторін, яка дала згоду на залучення усіх галузевих структур кооперації в єдину Центроспілку.

Ще в 1918 р. Ленін добивався згоди старої кооперації на співробітництво з радянською владою²⁴. Проте навіть підписані домовленості про взаємовідносини з радянською владою в галузі кооперації були майже одразу забойкотовані старими кооператорами. Їх здатність вправно пристосовуватися до будь-яких умов довгий час протистояла співпраці з більшовиками. Створення єдиного органу, як говорив на IX з'їзді Ленін, було найважливішою надією на I з'їзд Центроспілки. Навіть наявність відкритого конфлікту між сторонами, було для більшовиків все ж визначним кроком уперед, тому що ця боротьба вже знаходилася в руслі контролю радянської влади, яка сподівалася, що надалі на основі Центроспілки в кооперації мали організуватися вже радянські структури. У підсумку це могло привести до остаточної перемоги більшовиків над внутрішніми ворогами, закінчення протистояння всередині країни.

Поступово, через застосування організаційно-управлінських важелів більшовики добилися переважної більшості в усіх представницьких органах кооперативних відділів, губкомів, профкомів тощо. Цьому слугували й активні організаційно-агітаційні заходи. Так, з квітня 1920 р. широку пропагандистсько-роз'яснювальну кампанію розпочинає центральний друкований орган ВРНГ – «Экономическая жизнь».

Щодо українських проблем навколо цього питання, то відомо, що на IV Всеукраїнському з'їзді рад 17 травня 1920 р.²⁵ виступив Мануїльський з доповіддю про проблеми української кооперації²⁶. Виступи представники губпрофкомів та кооперативних відділів з продовольства також були наповнені проблемою продовольства в зв'язку із складністю становища країни і необхідністю загальної кооперації. Зокрема, це доповіді Свідерського, Ногіна, Цюрупи, Крестинського, Яхонтова, Мануїльського (про особливості української кооперації). На нашу думку, особливий інтерес становить заключне слово Ногіна зі жвавою дискусією з Мартовим щодо кооперативних питань²⁷, в якому Ногін оприлюднив визначальну фразу: «Я підкреслюю ту думку, яку висловив Ленін»²⁸.

Багато зусиль доклала партія, щоб одержати «згоду» старих кооператорів на скликання з'їзду об'єднаного Центроспілки. Проведення самої наради характеризує вміння способи втягування представників приватногосподарської кооперації у радянську систему хазяйнування. 7 червня 1920 р. в Москві відкрився I з'їзд Центроспілки, який вітав Бухарін: «Оскільки ваш з'їзд є фактично перший з'їзд кооперації, оновленої, переведеної з напівбілогвардійських рейок на рейки

соціалістичного будівництва, дозвольте у першу чергу привітати ваш з'їзд від імені III Інтернаціоналу та від імені ЦК РКП»²⁹.

Створений об'єднавчий кооперативний орган – Центроспілка, повинен був співпрацювати з приватногосподарськими кооперативами, з їх підприємницькою основою. Однак перші проголошені доповіді на з'їзді й постанови обраної на ньому робочої президії Центроспілки свідчили про нехтування важливої складової загальної кооперації – її приватногосподарської форми у подальшому господарському радянському будівництві. Тут і виникли всі питання, які перебували під прикриттям «плутанини» проголошених більшовиками лозунгів. На самому з'їзді голова Центроспілки О.Лежава вже говорив: «По суті нинішнього історичного моменту ми будуємо майбутнє на основах колективізації цього господарства (мається на увазі кооперативного – *Авт.*). Нова кооперація сплете дрібних багатомільйонних виробників у загальне колективне господарство. Розпорошену частину їх буде введено в систему планового державного господарства. Залучити їх замість вільного ринку приватної торгівлі з баришем та конкуренцією, залучити у нове планове постачання щодо одержання сировини й матеріалів для обробки своїх кустарних виробів, одержаних із національних ресурсів за певним планом. А це пов'язане з обліком продукції його приватного дрібного розпорошеного господарства. Знаряддя він одержує з державного джерела на основах обліку і на підставі державного плану, доведеного до нового, планового, соціалістичного господарства. Його приватновласницька психологія, інтереси цим процесом будуть порушені та піддані зміні, які необхідні для свідомого індивідуального перетворення в невід'ємну частину нового колективу, котрий створює єдине державне господарство... грані зітруться кооперації й комуни. Шляхом розверсток ми підійдемо до можливості вироблюваних продуктів дрібних виробників»³⁰.

Таким чином, Лежава визначив, що присутні делегати переживають історичний момент одержавлення у побудові нового суспільства. Він указав шлях перетворення для приватногосподарської кооперації на основах колективізації господарства.

До проголошеної об'єднавчої доктрини на з'їзді, яку проголосив Лежава, приєднався представник української кооперації Савельєв. У своїй доповіді він сказав: «Кооперація була тим місцем, де намагалася концентрувати свої нелегальні сили вся контрреволюція. Вони заповнили ряди нашої організації та тим заважали кооперації працювати на користь влади. Після визволення України, починаючи із січня 1920 р., робітники не могли не звернути увагу на те засилля, яке створили всі контрреволюціонери в кооперативах. З одного боку, – петлюрівці, з другого, – білогвардійці пронизали всю мережу української кооперативної організації зверху донизу. Робітники з великими сподіваннями розпочали проведення декрету про реорганізацію кооперативів у життя, й це показало те, як швидко вони могли фактично провести декрет у

життя тим, що вже в кінці квітня можна було провести Всеросійський з'їзд української кооперації, де було показане революційне обличчя. На з'їзді зібралися т. комуністи, робітники, які стали на той шлях, щоб кооперативи перетворилися у дійові організації робітничого класу з тим, щоб через них проводити господарський устрій радянської влади. Навіть такі петлюрівські центри, як Дніпроспілка, як білогвардійські організації, навіть контори Центроспілки, вони теж пішли за нашим підприємством, оскільки нам вдається там витіснити ці шкідливі не робітничі елементи, витісняючи їх поступово, організовано, проводячи декрет від 20 березня у життя. Ми сподіваємось, що та політика господарювання, те кооперативне будівництво, ті плани, які проводяться державою в цілому, вони будуть на Україні проводитися рука у руку з російськими кооперативами за єдиним планом. Дозвольте цією надією, цією впевненістю закінчити моє привітання з'їзду»³¹.

І з'їзд Центроспілки, який створив улітку 1920 р. можливість вирішального наступу радянської влади на позиції старих кооператорів, активізував протиборство із дрібним капіталом. Більшовики хотіли якнайшвидше зняти небезпеку відновлення капіталістичних відносин у середині країни, яка трималася на присутності в державі дрібної власності. Представники останньої у 1920 р. бралися більшовиками під особливий контроль спеціальних структур. На той час, це відбувалося в умовах відсутності масового протиборства з боку старих кооператорів. Навіть самий факт скликання I з'їзду Центроспілки пожвавив приєднання розрізної кооперації до відповідних державних структур. Важко переоцінити важливість «перелому» населення в країні через його поголовне кооперування у Центроспілку в 1920 р.

Щодо кооперування в сільському господарстві, то селянська війна, організована представниками дрібного капіталу, була відповіддю на його одержавлення. В 1921 р партія ухвалила рішення не продовжувати війну, а ввела перед весняною посівною продподаток, чим ослабила напругу в країні та дала можливість дрібному товаровиробнику повністю поринути у приватногосподарські відносини з нагромадженням капіталу.

¹ Ця стратегія внаслідок селянської війни в 1920–1921 рр. була перенесена на 1930-ті роки після «великого перелому».

² Девятый съезд Российской Коммунистической партии: Стенографический отчет. 29 марта – 4 апреля 1920 г. – М., 1920. – С.342.

³ Там само. – С.1.

⁴ Там само. – С.11.

⁵ Там само. – С.13.

⁶ Там само. – С.16.

⁷ Там само. – С.16–17.

⁸ Там само. – С.16.

⁹ Там само. – С.16–17.

¹⁰ Там само. – С.17–18.

¹¹ Там само. – С.342.

¹² Там само. – С.342–344.

¹³ Там само. – С.342.

¹⁴ Там само. – С.346.

¹⁵ Там само. – С.344.

¹⁶ Там само. – С.344–345.

¹⁷ Тези резолюції більшості наступні: «1. У нинішній перехідний час до повного встановлення соціалістичних форм життя об'єднання всього населення в споживчу кооперацію й об'єднання на селі дрібних виробників у різні організації сільсько-господарської кооперації є одним із найважливіших кроків у справі організації народного господарства на соціалістичних засадах.

Щодо кооперації з'їзд вважає необхідним вжиття дальших заходів, які розвивали б кооперацію в соціалістичному напрямі та привели б до повного її одержавлення і злиття з економічними радянськими органами.

2. Вжиті досі радянською владою кроки у розумінні включення всього населення в споживчу кооперацію, зміна характеру її діяльності й управління з'їзд повністю схвалює та вважає, що завдяки цим заходам забезпечено всі позитивні сторони діяльності кооперативних організацій, з іншого боку, – кооперацію поставлено на шлях перетворення її у соціалістичну форму суспільного життя.

3. З'їзд вважає шкідливим відродження дрібнобуржуазної утопії – виділення споживчої кооперації із загальної системи радянської економічних організацій і перетворення її в самодостатню універсальну організацію, яка охоплює й розподіл, і виробництво. Виконання цього призвело б до непотрібного паралелізму у роботі кооперативної та радянської організації.

4. Споживча кооперація на чолі з Центроспілкою повинна бути цілком підпорядкована НКЗ і стати її технічним апаратом, діючим за її вказівкою. Крім того, управління сільських кооперативів 1-го ступеня з метою проведення одержавлення кооперації має бути включене у склад волвиконкомів та перебувати в їх віданні.

5. Необхідно негайно вилучити з відання Центроспілки й передати відповідним центральним економічним органам (ВРНГ і НКЗ) ті відділи, які не мають безпосереднього відношення до розподільчих функцій (промисловий, лісовий, сільськогосподарський та т. п.), з усіма підприємствами, матеріалами й персоналом.

6. Виробнича кооперація (сільськогосподарські й спеціальні види кооперативів) повинна перебувати цілком у віданні та підпорядкування ВРНГ.

7. Виробничих завдань (наприклад, розверстки заготівель, постачання с/г машин, визначення посівної площі й т. п.) кооперативами, фінансування їх і мати право призначати в правління відповідних кооперативних організацій своїх представників ВРНГ та НКЗ.

8. Колишні всеросійські центри виробничої кооперації, передані Центроспілці, мають бути ліквідовані, як зайві паралельні органи.

9. Всіляко сприяючи самодіяльності кооперації, необхідно встановити, щоб діяльність виробничої й споживчої кооперації проходила у загальних рамках виробничих і розподільних планів радянських економічних органів. Повинні бути

вжиті суворі заходи проти порушення кооперативними організаціями тарифів та постанов радянської влади.

10. Намаганням кооперативних організацій спертися на вільний ринок і сприяти спекуляції має бути покладено рішучий край шляхом більш послідовного підпорядкування кооперації загальним радянським економічним органам».

¹⁸ Там само. – С.346.

¹⁹ Російський державний архів економіки (далі – РДАЕ). – Ф. 340. – Оп.1. – Спр.5356. – Арк.9.

²⁰ Узники Петропавловской крепости (В.П.Ногин). – Л., 1966. – С.36.

²¹ *Архангельский В.* В.П.Ногин. – М., 1966. – 318 с.

²² РДАЕ. – Ф. 484. – Оп.1. – Спр.138. – Арк.213.

²³ Вестник промысловой кооперации за март–апрель. Приложение №3–4. – 1920. – С.1–2.

²⁴ *Ленін В.* Проект декрету про споживчі комуни // ПЗТ. – Т. 35. – С.206.

²⁵ Стенная газета Украины. – № 113. – 1920. – 16 мая.

²⁶ РДАЕ. – Ф. 340. – Оп.1. – Спр.5356. – Арк.8.

²⁷ Там само. – Арк. 36.

²⁸ Там само.

²⁹ РДАЕ. – Ф. 484. – Оп.1. – Спр.129. – Арк.2.

³⁰ Там само. – Арк.38–39.

³¹ Там само. – Арк.21.